

Res Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes d'aide à la publication de l'Institut français/ministère français des affaires étrangères et européennes

Lucrare publicată cu sprijinul Ambasadei Franței în România
în cadrul Programului „Nicolae Iorga”

Colecția *Eseuri de ieri și de azi* a fost fondată în 1991 de LUCA PIȚU

Esther Benbassa (născută în 1950 la Istanbul, într-o familie de evrei sefarzi) este doctor în istorie, profesor și coordonator de studii la École Pratique des Hautes Études (Sorbona). Este specialist în istoria evreilor și în studiul comparat al minorităților, domenii în care a publicat numeroase lucrări, dintre care: *Une diaspora sépharade en transition (Istanbul, XIXe-XXe siècles)* (1993), *Histoire des Juifs de France* (1997), *La République face à ses minorités. Les Juifs hier, les musulmans aujourd'hui* (2004), *Être juif après Gaza* (2009). Cea mai recentă carte a sa, apărută în 2012, se intitulează *De l'impossibilité de devenir français. Nos nouvelles mythologies nationales. La souffrance comme identité* i-a adus în 2008 Premiul Guizot al Academiei Franceze. Din 2011 este membră a Parlamentului francez.

Esther Benbassa, *La souffrance comme identité*

© 2010, Librairie Arthème Fayard, Paris

© 2012, Institutul European Iași, pentru prezenta ediție în limba română

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13
euroedit@hotmail.com
www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BENBASSA, ESTHER

Suferința ca identitate / Esther Benbassa; trad.: Irinel Antoniu; cuvânt înainte: Esther Benbassa. - Iași: Institutul European, 2012

ISBN 978-973-611-845-6

I. Antoniu, Irinel (trad.)

94(=411.16)

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

Esther Benbassa

SUFERINȚA CA IDENTITATE

Traducere de Irinel Antoniu

Cuvânt înainte de Esther Benbassa

INSTITUTUL EUROPEAN

2012

*În memoria lui Pierre Vidal-Naquet,
care m-a condamnat să fiu un istoric responsabil*

Tabla de materii

MULȚUMIRI / 7
CUVÂNT ÎNAINTE. <i>Suferința nu este „tendință”. Și totuși...</i> / 11
CAPITOLUL 1. <i>Suferință, moarte, ritualizare</i> / 19
Câteva motive pioase de a suferi / 19
Despre buna folosință a morții voluntare / 36
Suferința îmblânzită / 44
Note / 52
CAPITOLUL 2. <i>Fabricarea istoriei de suferință</i> / 55
Viața la umbra martiriului / 60
Este istoria evreilor doar o istorie de nenorociri? / 77
Eroism sau mesianism, alegerea răului mai mic / 89
Istoria în slujba memoriei / 107
Misticismul ca antidot al suferinței / 118
Identitatea evreiască se scrie cu lacrimi... / 122
Note / 149
CAPITOLUL 3. <i>O suferință fără speranță?</i> / 159
A muri la Auschwitz pentru Dumnezeu / 161
Dumnezeu însuși a murit la Auschwitz? / 171
Iudaismul „Holocaustului și al Izbăvirii” / 181
Dar creștinii ce spun? / 194
Numirea „inomabilului” / 196
Note / 206

Respe

CAPITOLUL 4. *O izbăvire laică? Shoah, Israel și*

evreii / 211

O saga națională care se caută între eroi și
victime / 212

„Toată lumea ne vrea răul” / 219

Un joc de oglinzi: victimitatea palestiniană / 230

Convertirea evreilor din Franța la religia

Shoah-ului / 234

Note / 250

CAPITOLUL 5. *În afara suferinței nu există salvare!* / 253

De la datoria de memorie la datoria de vigilență / 253

Tiraniile memoriale / 270

Note / 289

CONCLUZIE. *Dreptul la uitare* / 293

Note / 307

BIBLIOGRAFIE / 309

INDEX GENERAL / 335

MULȚUMIRI

Nu este niciodată ușor să scrii o carte despre suferință, și cu atât mai puțin despre identitate. Mie mi-a luat cinci ani.

Lunga mea însoțire cu suferința, pe parcursul unei vieți foarte plăcute, dar traversată de exiluri și nu lipsită de piedici, m-a învățat, cum spunea Ibsen, că „durerea te face rău”^a. Cu toată stima pe care i-o port acestui mare dramaturg aș fi totuși mai puțin categorică decât el și aș spune mai degrabă că ea te *poate* face rău. Căutând să evit acest obstacol, mi-am dat seama că nimic nu-i mai rău, în orice caz, decât punerea ei în scenă. Demnitatea ne orientează spre ceea ce este cel mai puțin rău. Iar speranța rațională ne face mai buni. Toți cei pe care i-am iubit și-i iubesc în continuare m-au încurajat în alegerea acestei căi. Și ei o știu. Tot ei m-au învățat să detest ura și intoleranța.

^a Henrik Ibsen, *Le Petit Eyolf*, trad. de contele Moritz Prozor, în *Drames contemporains*, Le Livre de Poche, col. „La Pochothèque”, Paris, 2005, p. 1067.

CAPITOLUL 1

Suferință, moarte, ritualizare

Să nu purtăm deloc doliu, nu putem... Dar nici să purtăm prea mult nu putem.^a

Câteva motive pioase de a suferi

Cum să înțelegem locul eminent pe care-l ocupă astăzi suferința în etosul evreiesc în general, sau mai degrabă resurgența ei sub noi forme, fără a ne referi la construcțiile biblice și midrashice^b, la tot acel fond de

^a *TB, Baba Batra 60b.*

^b Ebraicul *midrash* (pl. *midrashim*) desemnează exegeza rabinică clasică a Scripturii așa cum s-a dezvoltat ea, în principal, în Țara Sfântă. Redactarea marilor culegeri de *midrashim*, mărturii ale vechilor tradiții, a continuat, între secolele al V-lea și al XII-lea, în diverse puncte ale diasporei evreiești. Talmudurile de la Ierusalim și Babilon conțin și ele importante dezvoltări midrashice.

comentarii care face din ființa omenească o ființă suferindă?

Ordinea creată de Dumnezeu ar fi fost bună^a. Răul și suferința, care culminează în moarte, sunt consecința intervenției omului (Adam), care s-ar fi îndepărtat de Dumnezeu. Suferința și moartea ar fi astfel dependente de alegerile ființei umane, actualizând posibilități inerente creației înseși. Suferința este în general abordată ca un fapt al existenței. Problema, în Scripturi, nu constă, de altfel, în a ști de ce există suferința, ci în a cunoaște motivele distribuirii ei inechitabile. Ce face ca răii să prospere în timp ce dreptii suferă¹? Întrebare inseparabilă de credința omului tradițional.

Să luăm suferința individuală, cea a sârmanului, care-și găsește expresia deplină în Psalmi. El este victima nedreptății sociale, ca și a celor răi și a celor care, din rea-voință, nu-l ajută deși ar putea. Nevoiașul sau oropsitul din Psalmi este totodată un om drept^b, a cărui suferință decurge din voința lui de a face ceea ce este bine în ochii lui Dumnezeu, evitând răul. Virtutea devine cauza suferinței lui. În centrul acesteia se găsește prejudiciul moral, cel care-l istovește pe Iov. „Ci omul își naște singur suferința, precum vulturii se ridică în aer, prin puterile lor”^c. Prietenii lui încearcă zadarnic să găsească o explicație pentru suferința lui neîntemeiată, îi caută păcate neștiute pentru a restaura ecuația suferinței și a pedepsei.

^a Facerea, 1:31.

^b În ebraică: *tsadik*.

^c Iov, 5:7.

Esența deznădejdiei lui Iov nu privește suferința lui propriu-zisă, ci incapacitatea de a-i sesiza sensul. Cartea care-i poartă numele se deschide cu plângerea lui despre nedreptatea sortii, și se poate crede că el caută o explicație pentru suferința lui, aparent lipsită de motiv². La începutul cărții, Iov își susține nevinovăția și-l cheamă pe Dumnezeu însuși să facă dreptate și să pronunțe o judecată^a. Este nevinovăția suferindă compatibilă cu o lume creată de Dumnezeu? Iov însuși, prin virtutea lui, nu merita ceea ce i se întâmpla. El va sfârși prin a înțelege natura divină a acestei suferințe întemeiate pe mister, un mister care exprimă esența religioasă a lumii. În realitate, problema lui Iov nu este atât raționalitatea sau irraționalitatea acestei suferințe nedrepte, cât relația omului cu Dumnezeu. O mare parte a Bibliei se apleacă asupra răului și suferinței, dar în *Cartea lui Iov* această discuție se dovedește primordială. La sfârșitul cărții, acesta înțelege că raportul cu Dumnezeu nu se limitează la o cauzalitate mecanică între bine și răsplată, între păcat și pedeapsă, ci este mult mai complex. El își acceptă suferința fără ca aceasta să se transforme într-un argument împotriva credinței în Dumnezeu. Iar cartea conchide că suferința nu este neapărat semn al păcatului, ceea ce reprezintă o ruptură majoră în gândirea religioasă^b.

Comentatorii creștini susțin că soluția la problemele ridicate în *Cartea lui Iov* se găsește în mijlocirea lui Iisus între Cer și pământ. Dumnezeu îl trimite pe

^a Iov, 13:18; 23:3-5.

^b Iov, 42:7.

fiul său, Iisus, pentru a lua parte la suferințele lumii, prin el răscumpără păcatele creaturilor sale și se revelează acestora. Finalul *Cărții lui Iov* s-ar prelungi astfel în *Noul Testament*. Pentru islam, numeroși mesageri și-au asumat un rol de intermediar comparabil cu cel al lui Iisus, și asta pe diferite căi. Și au existat, cu siguranță, profeți evrei care s-au aflat într-o poziție similară, cea a lui Moise apropiindu-se cel mai mult de cea a lui Mahomed. Este adevărat că în iudaism relația dintre Dumnezeu și lume rămâne, global, mult mai distantă decât în celelalte două religii monoteiste.

Actele de pe pământ ale lui Dumnezeu se revelează ca o enigmă de neînțeles pentru om, iar dacă Dumnezeu nu-i răspunde lui Iov, e și fiindcă Dumnezeu însuși este răspunsul³. Suferințele lui Iov sunt uneori considerate o metaforă și o prefigurare a tribulațiilor poporului evreu. Dar Iov este în primul rând simbolul omului care suferă pe nedrept în această lume. Și tocmai pentru a-și exprima vederile teologice asupra problemei suferinței și tragediei umane a scris autorul (sau autorii) *Cărții lui Iov*. El a vrut să rezolve contradicția între existența unui Dumnezeu drept, moral, și suferința omului bun⁴.

Dacă repartizarea injustă a suferinței rămâne o problemă insurmontabilă, trebuia totuși să i se găsească un fundament pozitiv. Astfel, suferința a fost de foarte devreme considerată o punere la încercare a credinței. În *Pilde*, această idee apare sub forma unei porunci: „Fiul meu, nu disprețui certarea Domnului și nu simți scârbă pentru muștrările Lui, căci Domnul ceartă pe cel pe care-l iubește și ca un părinte pedep-

sește pe feciorul care Îi este drag!^{5a}. Se merge până la a se evoca virtuțile înobilatoare ale suferinței. Dar răspunsul clasic rămâne că suferința este o pedeapsă pentru păcatele săvârșite^b. Și pe această teză se sprijină autorii *Deuteronomului* când evocă tribulațiile națiunii, inclusiv exilul – o teză valabilă și pentru indivizi.

Acestea fiind spuse, poziția nu este afirmată cu egală constanță. În Biblie, cazul lui Ieremia este o bună ilustrare. Acest om profund atașat de Dumnezeu știe că trebuie să profetească. Este persecutat pentru mesajul pe care-l transmite, iar acest mesaj este disprețuit fără ca Dumnezeu să-i vină în ajutor^c. Ridică el însuși, la rândul său, problema repartizării suferinței, dar se agață strâns de convingerea sa că totul este sub controlul lui Dumnezeu^d, în ciuda nebuliei și răutății oamenilor din jur^e. Și exclamă: „De voi intra la judecată cu Tine, Doamne, dreptatea va fi de partea Ta, și totuși, despre dreptate vreau să grăiesc cu Tine: Pentru ce calea necredincioșilor este cu izbândă și pentru ce toți călcătorii de lege sunt în fericire?”^e. Însă Ieremia este și profetul speranței. Dumnezeu îl vestește că exilul în Babilon va lua sfârșit și că într-o zi își va readuce poporul în țara pe care o dăruise strămoșilor lui^f.

^a *Pilde*, 3:11-12.

^b *Pilde*, 10:27.

^c *Ieremia*, 20:7-9.

^d *Ieremia*, 18:1-6.

^e *Ieremia*, 12:1.

^f *Ieremia*, 30:3.

În sine, suferința rămâne o enigmă indescifrabilă, omul trebuie să se supună lui Dumnezeu: „Gol am ieșit din pântecul mamei mele și gol mă voi întoarce în pământ. Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvântat”^a. Iov se supune, ca și Avraam, unei voințe divine insondabile. Suferințelor națiunii li se va face față în același fel: prin supunere și așteptare, păstrând încrederea în Dumnezeu. Astfel, lumea se află întotdeauna sub judecata lui Dumnezeu și poate să fie oricând răscumpărată de El. din acest punct de vedere, se poate spune că iudaismul poartă în sine o viziune tragică a istoriei⁶. Însă aceasta nu este lipsită de promisiuni fericite. Și alte episoade biblice, precum povestea lui Rut, aduc un răspuns uman și liniștitor la suferință.

Rut, eroina cărții care-i poartă numele, este arhetipul celei care-l întărește pe suferind. Povestea evocă sentimente umane, ajutorul și sprijinul pe care o ființă umană le poate oferi alteia în vreme de nenorocire. Noemina părăsește Betleemul, lovit de foamete, împreună cu soțul și cei doi fii ai ei și se instalează pe câmpia Moabului. Unul dintre fiii ei se căsătorește cu moabita Rut. După moartea soțului și a celor doi fii, ea își abandonează țara de adopție cu cele două nurori rămase văduve. Pe drum, le îndeamnă să se întoarcă fiecare la mama ei și le permite să se recăsătorească. Rut decide să nu se întoarcă și să-și însoțească soacra până la Betleem, refuzând s-o lase singură pe bătrâna îndurerată. Ba chiar îl ia de bărbat pe bătrânul Booz, pe care îl preferă unor pretendenți

^a Iov 1: 21.

mai tineri. Făcând asta, intră în casa lui Israel, ea, nevreica, și dă naștere unei seminții.

Faptele săvârșite de Rut față de soacra ei sunt fapte de iubire și bunătate, fără gândul la răsplată, nici obligație morală. Ele țin de *hessed*, milă, generozitate. Mai târziu, în ebraica rabinică, acest termen va fi integrat conceptului de *ghemilut hassadim*, care-i îndeamnă pe membrii comunității la fapte de simplă generozitate umană: îmbărbătarea celui îndoliat, vizitarea bolnavilor, asigurarea unei zestre pentru mireasa săracă, îngroparea mortului. *Cartea lui Rut* anticipează această dezvoltare rabinică și îndeamnă pe fiecare să face asemenea gesturi. Așadar Dumnezeu nu a renunțat la actele Lui de milă și generozitate autentică, ci doar a încredințat realizarea acestora oamenilor, ca Rut și Booz, care le împlinesc în locul Lui. Iar actele acestea sunt atât de prețioase încât poartă în ele cele mai mari răsplăți. Astfel, cele două personaje vor fi dobândit meritul de a deveni străbunii regelui David însuși, din neamul căruia se va trage Mesia.

În iudaism, *Cartea lui Rut* este citită la *Shavuot*, sărbătoare care celebrează recolta și dăruirea Torei către poporul lui Israel. Ea promovează o etică susceptibilă să determine ființele umane să-și asume responsabilitatea față de cei aflați în necaz, fără a-și pune inutile întrebări despre originea răului care-i lovește, ci doar pentru a prelua ei înșiși opera divină de alinare și sprijin⁷. În acest context, suferința este o oportunitate, de vreme ce-l împinge pe Celălalt să se arate mărinimos și compătimitor, să se comporte etic, să se situeze într-o perspectivă de salvare și de speranță cu adevărat mesianică.